

Спасибо-Фатєєва І. В.,
*докторка юридичних наук,
професорка, професорка кафедри
цивільного права № 1 Національного
юридичного університету
імені Ярослава Мудрого*

КОНЦЕПТУАЛЬНІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Загальновідомо, що процес оновлення ЦК України розпочався більше трьох років тому. Правничій громадськості була представлена Концепція оновлення Цивільного кодексу [1] і в подальшому зроблені певні кроки на шляху цього процесу. Безсумнівно те, що сама по собі діяльність по опрацюванню нової редакції ЦК важка і відповідальна, значуща для українського суспільства. На різних заходах та в різних колах обговорювалися ті чи інші аспекти руху цього процесу, були висловлені бачення та пропозиції. І от на що хотілося б звернути увагу в цьому контексті.

З кожного з ключових питань, винесених на обговорення і з якими так чи інакше є необхідність визначитися, є певні дискусійні моменти, що абсолютно нормально. Потреба у визначальних, базових, основоположних ідеях бачення перекодифікації диктує необхідність окреслити принципи, особливо значущі для цього аспекти, визначитись із ними, що дозволить втілювати ці засади в конкретну законодавчу матерію.

Що вбачається найбільш важливим на цьому етапі? Це, по-перше, міра поглиблення в реформацію існуючого ЦК. По-друге, співвідношення регулювання цивільних відносин ЦК та іншими законами. По-третє, вирішення питання про дихотомію приватного права і про те, чи буде ЦК залишатися кодексом приватного права. З цього приводу можна зазначити таке.

На початку шляху реформації ЦК не існувало чіткого уявлення про те, наскільки він потребує змін. Це питання або взагалі обходилося, або навіть дехто з групи розробників висловлювалися про косметичні зміни до ЦК, що зводяться мало не до змін нумерації статей і до деяких уточнень та усунення невідповідностей. Але з часом стало ясно, що такими незначними змінами не обійдешся і для цього дійсно існують вагомі причини. До них, поміж іншим, додається й скасування Господарського кодексу.

Зараз вже заявляється про очевидність системних змін, яких потребують різні книги та глави ЦК – «всі без винятку книги чинного кодексу» [2, с. 45]. Звичайно, що це вимагає, по-перше, концептуальних досліджень і обговорень та, по-друге, часу. І це об'єктивно так і є. Щодо першого аспекту, то не можна не погодитися з Є.О. Харитоновим, який

відзначав, що «ще в XIX ст. у західноєвропейських країнах законодавчим роботам передувало створення якісного теоретичного фундаменту» [3, с. 5–9]. На превеликий жаль у нас таких праць критично не вистачає, і внаслідок цього є небезпека доктринальної недоопрацьованості ЦК в його новій редакції.

У цьому контексті значущими є і структура ЦК, і причини відмови від певних правових конструкцій та їх заміни на інші тощо. Важливо, щоб процес рекодифікації не став землетрусом, а був виваженим і послідовним втіленням узгоджених правовою спільнотою його основоположних ідей.

1. Так, заявлено про уведення до ЦК норм з СК та Закону «Про міжнародне приватне право» – це такі істотні структурні зміни з поверненням до моделі, запропонованої розробниками ЦК ще у 90-х роках. На наступному рівні структурних змін також є певні пропозиції – наприклад, про регулювання речових прав та про місце норм про довірчу власність та іпотеку. Натомість у принципі не обговорювалося питання доцільності збереження регулювання статички речових прав. І якщо розробники ЦК спираються на європейський та світовий досвід, то мало б постати це питання як одне із найважливіших, адже цей досвід свідчить про інший підхід у регулюванні власності та інших речових прав. Тож, крім постійно дискутованого питання про квазіречові права господарського відання та оперативного управління, які слід замінити на «більш цивілізовані» (до речі, це питання також вельми важливе), слід почати з концептуально значно більшого рангу питання про речове право взагалі як воно у нас врегульоване в ЦК. А з цього вже слідуватиме багато чого «нижчого рангу», але не в меншому ступені важливого. Зокрема, це місце норм про нерухомість, незавершене та самочинне будівництво тощо.

Так само, якщо не визначитися наперед з тим, де структурно помістити норми про корпоративні відносини, то вони й будуть «мігрувати» як сьогодні довірча власність. При чому вади регулювання корпоративних прав та корпоративних відносин настільки сьогодні очевидні, що оминати це увагою не можна. Навіть ті зміни до ЦК – доповнення його статтею 96¹, що сталися у зв'язку зі скасуванням с. 167 ГК, свідчать про жахливі помилки, а не покращення регулювання цих відносин у порівнянні з ГК. І це може поглибитися, якщо продовжувати називати корпоративні права оборотоздатними об'єктами [2, с. 83] всупереч усталеній вже судовій практиці. Про це та інше мною і колегами зазначалося на самому початку процесу рекодифікації [4; 5], але ніякої реакції на цей рахунок не було.

2. Важливою є ступінь деталізації норм, що регулюють цивільні відносини (їх суб'єктів, об'єктів тощо) поряд із іншими законами – тобто, яке співвідношення норм цих законів. Принаймні з тих матеріалів, які зараз доступні до ознайомлення, ясності в цьому питанні не вбачається. Є твердження про необхідність повернення норм про товариства з

обмежено відповідальністю до ЦК і про регулювання цим Кодексом основних положень про юридичні особи. З цим слід цілком погодитися. Є твердження про те, що слід залишити лише дві організаційно-правові форми юридичних осіб і з цим також слід цілком і повністю погодитися. Однак одночасно важливо принципово визначитися з тим, що і як буде регулюватися в ЦК, що і як іншими законами, якщо вони залишатимуться.

Є й інші питання, з приводу яких є нагальна потреба у їх спільному обговоренні – їх доволі багато, а тим більш, коли йдеться про скасування ГК. Ми маємо зрозуміти, що внаслідок цього не можна обмежитися внесенням до ЦК норм про підприємництво і ще декількох. Не треба спрощувати цю проблему.

Зазначене пов'язано з цілими блоками регулювання тих чи інших відносин. Крім юридичних осіб, показовим є й законодавство про інтелектуальну власність, яке перевантажене різними законами, що містять однакові норми, які можна винести за дужки і помістити в ЦК, а від інших можна взагалі відмовитися.

Щодо дихотомії приватного права, то розробники ЦК не тільки схиляються, а й, як я зрозуміла, впевнені у відмові від якого б то не було іншого кодексу замість Господарського – Комерційного, Торгового або ще яких. Як видається, це питання передчасно вважати вирішеним, а ті аргументи, які постійно висловлюються з цього приводу з публікації в публікацію – абсолютно переконливими. Поміж іншим, обрання тої чи іншої моделі пов'язане і з вирішенням питання про і про те, чи буде ЦК залишатися кодексом приватного права, що бачилося розробникам чинного ЦК принципово важливим. Тож якщо цю концепцію зберігати, то ми стаємо на шлях відмови від регулювання в ЦК багатьох із тих сфер, дотичних суто приватноправовим відносинам, але які вже перебувають у публічно-правовій площині. І регулювання цих відносин з боку законодавців інших країн не викликає сумніву, що всі ці норми у сукупності спрямовані на регулювання приватних відносин. Прикладом може ставати державна реєстрація (прав, юридичних осіб, при емісії цінних паперів тощо).

На останок слід додати декілька також важливих застережень, щоб привернути увагу при опрацюванні ЦК (втім ми зробили значну роботу з цього приводу, вказавши про різні недоліки норм чинного ЦК та їх подолання у коментарі ЦК [6; 7]).

Крім юридичних осіб як суб'єктів цивільних правовідносин, які потребують кардинального переопрацювання на рівні всієї законодавчої бази, а тим більш із врахуванням реформи державних і комунальних підприємств, яка вже давно назріла, варто «вичистити» всі норми законів (якщо вони залишатимуться), що суперечливо й помилково регулюють ті чи інші юридичні особи. До прикладу – фермерські господарства, яка однойменним Законом визначаються і як суб'єкти, і як об'єкти, є фермерські господарства з правами юридичної особи і без прав

юридичної особи. Ще один приклад – фінансові установи, створені у формі акціонерних товариств, що суперечить ст. 83 ЦК, але на це тривалий час ніхто не реагує.

Крім змішання об'єктів із суб'єктами (не говорячи про підприємство за ст. 191 ЦК та ГК), існує й змішання об'єктів та змісту правовідносин, що демонструють корпоративні права, про які йшлося вище. Адже ці права є змістом правовідносин, а об'єктом корпоративних правовідносин є частка в статутному капіталі або акція як цінний папір.

Деякі сфери цивілістичного регулювання вже видаються устояними; і судова практика з цим впоралася. Повертатися до стану хаосу і вносити знов сумбур навряд чи варто. Зокрема це стосується недійсності правочинів – орієнтація на досвід різних країн світу, про яку йдеться у публікаціях розробників, не видається переконливою. На порівняння – якщо б далі рухатися цим шляхом і запроваджувати іноземний досвід (Німеччини або США), яким принципово інакше регулювалася нерухомість, то взагалі це важко собі уявити. Тому зовсім не будь-який досвід, який здається позитивним, буде прийнятним до регулювання в наших реаліях.

І на останок: варто було б подумати про роль і значення судової практики і взагалі про стабільність законодавства, які цінують ті ж європейські країни, досвід яких ми вважаємо за доцільне сприймати. Той проміжок часу, який сплив з набрання чинності ЦК, в історичному вимірі є менше ніж мікроном, а нам зараз здається таким, що вимагає докорінних змін у регулюванні. Тож питання про зміни до ЦК і про ступінь деталізації правового регулювання безпосередньо залежить від визначеності у тому, яку роль ми відводимо судовій практиці у подоланні проблем нормативного регулювання цивільних відносин, які були, є і будуть.

Список використаних джерел

1. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ : Вид. дім «АртЕк», 2020. 128 с. URL: <http://bit.ly/3rXx3a4>.
2. Рекодифікація цивільного законодавства України: виклика часу : монографія / за заг. ред. Н. С. Кузнецової. Одеса : Вид. дім «Гельветика», 2021. 690 с.
3. Цивільне законодавство України (основні критерії, принципи та концепти) : монографія / авт. кол. ; за заг. ред. Є. О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2012.
4. Спасибо-Фатєєва І. В. З приводу концепції щодо модернізації Цивільного кодексу України (рекодифікації). *Судово-юридична газета*. 2019. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/157375-z-privodu-kontseptsiyi-schodo-modernizatsiyi-tsilivnogo-kodeksu-ukrayini-rekodifikatsiyi>.
5. Спасибо-Фатєєва І. В., Ус М., Печений О. та ін. Щодо реформування окремих інститутів цивільного права. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/157461-schodo-reformuvannya-okremikh-institutiv-tsilivnogo-prava>.
6. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар Т. 1 / за заг.

ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2020. 928 с.

7. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар. Т. 2 / за заг. ред. проф. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС, 2021. 928 с.